

RASÛLULLAH'IN MEDİNE'SİNE DAİR KLASİK TARİH ESERLERİ CLASSICAL HISTORY WORKS ON MEDINA IN THE DAYS OF RASULULLAH

İBRAHİM BARCA
YRD. DOÇ. DR.
SİİRT Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZET

Geçmişten günümüze değin gerçekte Rasûlullah'ın şehir kıldığı Medine'yi, ona ait herhangi bir özelliği veya orada gerçekleşmiş bir olay veya durumu kendisine konu edinen pek çok eser telif edilmiştir. Bunlar içerisinde özellikle şehir ve bölge tarihi eserleri kategorisinde ele alınabilecek eserler, sayıca diğer eserlerden fazla olduğu gibi yoğunlaştıkları husus, içerik ve kapsamaları dolayısıyla da ayrı bir yere sahiptirler. Ancak, ülkemizde ve İslam âleminin diğer bölgelerinde Medine tarihine dair klasik eserlere ve/veya onların müelliflerine dair gereken önem verilmediği görülmektedir. Bu durum, genel anlamda şehir ve bölge tarihçiliğine gereken önemin verilmemesinin bir yansımasıdır. Zira Müslüman ülkelerdeki şehir ve bölge tarihçiliğine dair çalışmalar Batı'daki bu türden çalışmalarla kıyaslandığında sözügeçen değerlendirmenin doğruluğu daha iyi görülebilir. Zikri geçen gerekçeden ötürü bu makalede, m. XV. yüzyıl ve öncesinde telif edilmiş İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne'si*, İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevveresi*, İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne fi târihi'l-Medîne'si*, Bedrüddîn İbn Ferhûn'un *Nasihatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir'i*, el-Mercânî'nin *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târihi hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr'a*, el-Merâğî'nin *Tahki-ku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre'si*, el-Firûzâbâdî'nin *el-Megânimü'l-mütâbe fi me'âlimi Tâbe'si*, es-Sehâvî'nin *et-Tuhfetü'l-latife fi târihi'l-Medîneti's-şerîfe'si* ve son olarak da es-Semhûdî'nin *Vefâu'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ'sı* müellifleri ile beraber kısaca tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medine Tarihi, Şehir ve Bölge Tarihi, Hz. Peygamber.

ABSTRACT

In the course of time, many works have been written about Medina, the place turned into a true city by Rasûlullah. These texts either treat the city itself, or even any characteristic feature of it, as well as an incident or situation that took place therein. The studies primarily concentrate on the history of Medina and its surroundings, and have a distinguished place in terms of focus, content and scope. Nevertheless, classical works about history of Medina or their respective authors cannot attract sufficient attention in Turkey or other Muslim countries. This fact is a reflection of the general lack of proper interest in urban and regional history. Indeed, the accuracy of such assessment can be more easily observed, if we compare the number of works on urban and regional history in Muslim and Western countries. Consequently, hereby paper briefly treat several works written in or before 15th century, including *Akhbar al Medina* by Zabalâh, *Tarikh al-Medina al-munawwara* by Ibn Shabbah, *al-Durrat al-samina fi tarikh al-Medina* by Ibn al-Najjar, *Nasihât al-mushawir wa ta'ziyah al-mujawir* by Ibn Farhun, *Bahjat al-nufus wa'l-asrar fi tarikh al-hijrat al-Nabiy al-mukhtar* by al-Marjani, *Tahki al-nusra bi-talhîs ma'alim al-da'r al-hijra* by al-Maraghi, *al-Maghanim al-muta'ba fi ma'alim Ta'ba* by al-Firuzabadi, *at-Tuhfat al-latifa fi tarikh al-Medinat al-sharifa* by al-Sahawi and finally, *Wafa al-wafa bi-akhbar al-dar al-Mustafa* by al-Samhudi.

Keywords: History of Medina, Urban and Regional History, Prophet Muhammad.

Giriş

Rasûlullah'ın kendisine hicret ettiği, İslam davetinin ete kemiğe büründüğü ve hayat bulduğu Medine, geçmişte birçok müstakil eserin konusu olduğu gibi hadis, tabakât, ensâb, fütûhât, meğâzî/siyer,^[1] seyahatname,^[2] coğrafya, tarih ve ansiklopedi türlerindeki klasik eserlerde de kendisine yer bulmuştur.^[3] Hatta bazen onun için müstakil bölüm ve fasıllar açılmıştır. Bazı âlimler ise genel manada Medine'yi konu edinen bir müstakil eser telif etmek yerine onun bir özelliğini veya onda meydana gelmiş bir olayı müstakil bir eserine konu olarak seçmiştir.^[4]

Medine konulu eserler arasında tarih ilmi kapsamındakiler diğerlerine göre sayıca daha fazla, içerik ve kaynaklık bakımından daha öncelikli olsa gerektir. Zira geçmişteki Medine'ye ve/veya Medine'nin geçmişine dair doyurucu,

-
- [1] Bkz. Muhammed b. Muhammed Avvâcî, *Nemâzicün min merviyâti'l-İmâm Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zühri 'ani'l-Medîne el-menkületi fî kitâbi's-siyer ve't-târîh*, Medine, Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye Es-nâe'n-Neşr, 1435.
- [2] Seyahatnameler için bkz. Cemâlüddin el-Kâsım ed-Dımaşkî, *Rihleti ile'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Muhammed b. en-Nâsr el-Acmî, Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008.
- [3] Örnek için bkz. İshâk b. el-Hüseyn el-Müneccim, *Âkâmü'l-mercân fî zikri'l-medâini'l-meşhûre fî külli mekân*, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1408, s. 29-30; Muhammed b. Ahmed b. ez-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerrefe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-Kabri's-şerîf*, thk. Alâ İbrâhîm, Eymen Nasr, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- [4] Geniş bilgi için bkz. Yâser Ahmed Nûr, *Min mesâdiri'l-Medîneti'l-mefkûde Kitâbi nesebi'l-ensâr li-Abdillâh b. Muhammed el-Kaddâh*, Medine, Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye Es-nâe'n-Neşr, 1435, s. 27-29, 32; es-Seyyid Ca'fer b. İsmâil el-Berzencî, *Nüzhetu'n-nâzirîn fî mescidi Seyyidi'l-evvelîn ve'l-âhirîn*, Kahire, el-Mektebetü'l-Cedide, 1964; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'z-züvvâr ilâ kabri'n-Nebiyi'l-muhtâr*, thk. es-Seyyid Ebû Âmme, Tantâ, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1992.

ayrıntılı ve tamamlayıcı birçok bilgiye ancak şehir ve bölge/mahalli tarih eserlerinde rastlanılabilir.^[5]

Çok erken bir dönemde başlayan İslam tarih yazıcılığı, yine çok erken bir dönemde Hasen el-Basri'nin (v. 110/728) *Fezâilü'l-Mekke* adlı risalesiyle şehir ve bölge tarih yazıcılığının ilk örneğini vermiştir. Anlaşıldığı üzere Mekke ve Medine gibi şehir ve bölgelerin faziletlerinin önemsenmesiyle ve yazıya dökülmesiyle başlayan şehir ve bölge tarih yazıcılığı h. II. yüzyılda ilk müstakil eserlerini vermiştir. H. IX. yüzyıla gelindiğinde ise hacimli şehir ve bölge tarihi eserlerine rastlamak mümkün olmuştur.^[6]

Medine tarihini konu edinen klasik eserler incelendiğinde şu dört konudan birisine yoğunlaşmış oldukları görülmüştür: Medine'nin faziletleri; orada yaşamış önemli insanların biyografileri; oranın doğal, tabii ve dini mekânları veya Medine'nin dönemsel idaresi ve idarecileri. Medine tarihine dair yazılmış olan eserler, bu konulardan sadece birisine yoğunlaşmış olsalar da Medine'nin geçmişteki birçok tarihi özelliğine ve orada meydana gelmiş birçok tarihi olaya dair bilgiler de içermektedir.

MEDİNE TARİHİNE DAİR KLASİK ESERLER

1. İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne'si*

Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Medenî el-Mahzûmî el-Kureşî (v. 199/814'ten sonra), İmâm Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) talebelerinden olup hadis ravisi, ensâb âlimi ve tarihçidir. İbn Zebâle, Mâlik b. Enes dışında Süleymân b. Bilâl, Üsâme b. Zeyd b. Eslem ve ed-Derâverdi gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden hadis alanlar arasında Hârûn b. Abdillâh, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ahmed b. Sâlih et-Taberî ve ez-Zübeyr b. Bekkâr (v. 256/870) gibi hadis âlimleri bulunmaktadır. Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî (v. 275/889) gibi âlimler, onu hadis rivayetlerinde yalan söylemekle itham etmişlerdir. Bu yüzden İbn Zebâle, bazı cerh ve ta'dîl âlimlerine göre zayıf bir ravidir.^[7]

İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne* adlı Medine tarihi eseri, içeriği ve metoduyla Medine tarihi alanında telif edilmiş ilk ve önemli müstakil eser-

[5] Bunun için çalışmada ele alınan eserlerin sadece içeriklerine bakmak bir fikir verebilir.

[6] Geniş bilgi için bkz. İbrahim BARCA, *es-Semhûdî ve Medine Tarihi*, İstanbul, Siyer Yayınları, 2016, s. 11, 30.

[7] Nûrüddîn Ali b. Abdillâh b. Ahmed el-Hasenî eş-Safî es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâ-ri'l-Mustafâ*, thk. Kâsim es-Sâmerrâî, Cidde, Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2011, Cilt III, s. 170.

lerdendir. O, eserinde İbn Uyeyne ve Mûsâ b. Ukbe gibi Medine ehlinde çokça hadis rivayet etmiştir.^[8] es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*'sında *Ahbârü'l-Medîne*'den dolaylı veya direkt çok fazla iktibasta bulunmuştur. Alman Müsteşrik Ferdinand Wüstenfeld, bütün bu alıntıları bir araya getirerek İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne*'sini müstakil bir kitap olarak yayımlamıştır. İbnü'n-Nedîm, onun *Kitâbü'ş-şu'arâ* ve *Kitâbü'l-ekâb* adlı iki eserinin daha bulunduğunu söyler. İbn Zebâle'nin talebelerinden ez-Zübeyr b. Bekkâr *Ezvâcü'n-Nebî* adlı eserini ondan aldığı bilgilerle yazmıştır. Salâh Abdülazîz Zeyn es-Selâme, Ferdinand Wüstenfeld'in yaptığı gibi kayıp olan *Ahbârü'l-Medîne*'yi bir araya getirmek amacıyla *Ahbârü'l-Medîne li'bni Zebâle* adlı -aslî yüksek lisans tezi olan- bir eser hazırlamıştır.^[9] Fuad Sezgin, İbn Zebâle'nin Medine tarihiyle ilgili ilk eser veren âlimlerden biri olduğunu dile getirdikten sonra şöyle der: "es-Sehâvî, onun kitabını gördüğünü söyler. İbn Zebâle'nin kaybolan kitabı, es-Semhûdî'nin *Vefâ* adlı kitabının içerisinde bulunmaktadır"^[10]

Medine tarihine dair telif edilen eserlerin neredeyse tamamı, İbn Zebâle'nin eserinden nakiller yapmış ve istifade etmiştir. İbn Şebbe'den es-Sehâvî'ye kadar bütün Medine tarihçileri eserlerinde İbn Zebâle'nin yöntem ve içeriğinden istifade etmiş ve etkilenmişlerdir.^[11]

İbn Zebâle'den iktibaslarda bulunan Medine tarihi kitapları incelendiğinde, İbn Zebâle'nin eserinde Medine'nin isimleri, harem bölgesi, ilk defa ne zaman kurulduğu, orada ikamet eden Yahudilerin tarihi; Evs ve Hazrec kabileleri, Hz. Peygamber'in mescidi, Medine çarşıları ve namazgâhı, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescidler, Bakî mezarlığı ve Medine'nin ku-

[8] Kaynaklarda onun hayatına dair pek malumat verilmemiştir. Hayatı ve eserleri için bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh Zeynüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Kâhîrî eş-Şafîî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti'ş-şerîfe*, 2 cilt, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993, Cilt II, s. 469; Fuad Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-Arabî*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Riyad, İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Sü'ûd el-İslâmiyye, 1991, Cilt II, s. 201-202; Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüdü b. Ali b. Zeynü'l-Abidîn, 2 cilt, Tahran, 1971, Cilt I, s. 121; Ali eş-Şerefi, "Ahbârü'l-Medîne/İbn Zebâle", *Mevsû'atü Mekkete'l-mükerrerme ve'l-Medîneti'l-münevverre*, 1. Baskı, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî Esnâe'n-Neşr, 2007, 1. Baskı, Cilt II, s. 197-198; Mustafa Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut, Dârü'l-Ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, trz., Cilt I, s. 29; Osman Çetin, "İbn Zebâle", *DİA*, Cilt XX, s. 458.

[9] Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hasen b. Zebâle el-Mahzûmî el-Medenî, *Ahbârü'l-Medîne*, thk. Salâh Abdülazîz Zeyn es-Selâme, Medine, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevverre, 2003, s. 10-14.

[10] Sezgin, *Târih*, Cilt II, s. 202; eser için ayrıca bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih limen zeme't-târih*, thk. Franz Rüzensal, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, trz., s. 274.

[11] Bu durum, sözü edilen Medine tarihi eserlerinin içeriği incelendiğinde daha iyi bir şekilde gözlemlenebilir.

yuları gibi hususların ele alındığı görülebilir.^[12]

Medine tarihi alanında kapsamlı ilk eser sayılabilecek *Ahbârü'l-Medîne*, tamamen konuyla ilgili rivayetlerden meydana gelmektedir. Eserde, Medine'de yaşayan insanların ziraat ve ticaret gibi ekonomik uğraşlarından, örf ve adetlerinden, ilim ve ilmî kurumlarından, sosyal yaşantılarından ve orada yaşayan önemli kişilerden neredeyse bahsedilmemiştir. Eserde İbn Zebâle, kendilerinden rivayette bulunduğu kimselerin isimlerine yer vermiş; ancak herhangi bir eser ismi zikretmemiştir. Bu durum, o dönem için rivayetin kitabetle beraber önemli bir yerinin olduğunun ve eserden ziyade eserin sahibinin adının zikredilmesinin genel geçer bir teamül olduğunun göstergesidir.^[13]

2. İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münewvere'si*

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, 1 Receb 173'te (24 Kasım 789) Basra'da doğmuştur. Asıl adı "Zeyd" olan babasına "Şebbe" denilmesinin sebebi, annesinin çocukken ona söylediği ninnide "şebbe" (büyüyüp yiğit oldu) kelimesinin sık sık geçmesidir. Beni Nümeyr kabilesinin mevlâsı olan İbn Şebbe, şehir ve bölge tarihçisi, fakih ve muhaddistir. İlköğrenimini doğduğu yerde babasının, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, el-Asma'î ve Muhammed b. Beşşâr b. Bürd gibi âlimlerin yanında yapmıştır. Daha sonra Abadan ve Bağdat'a gitmiş olan İbn Şebbe, oralarda Abdülvehhâb es-Sekâfi, Muhammed b. Ca'fer Ğunder, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Alî b. Asım, Yezîd b. Hârûn ve Ebû Asım en-Nebîl gibi birçok âlimden hadis ve ahbâr almıştır. Ayrıca başta fıkıh olmak üzere diğer dinî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı tahsil etmiş olan İbn Şebbe, kıraatle de ilgilenip Cebele b. Mâlik'ten bu konuda eğitim almıştır. Samerra'ya yerleşip çeşitli konularda eser telif eden İbn Şebbe, 24 veya 26 Cemâziyelâhir 262 (25 veya 27 Mart 876) tarihinde Samerra'da vefat etmiştir. Vefat yılını 263/877 veya 264/878 yılları olarak verenler de vardır.^[14]

Başta Yahyâ b. Ma'in ve ed-Dârekutnî olmak üzere İbn Şebbe'den bahseden hemen hemen bütün cerh ve ta'dîl âlimleri, onun hadis ve ahbâr rivayetinde sika bir şahsiyet ve rivayetleri birbirine karıştırmayan güvenilir bir muhaddis olduğunda ittifak etmiştir. Kendisinden hadis alanlar arasında İbn Mâce, İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc, Ebû Nu'aym el-Cürcânî,

[12] İbn Zebâle, s. 19.

[13] İbn Zebâle, s. 69-244.

[14] Sezgin, *Târîh*, Cilt II, s. 205; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, trc. Abdülhalim en-Neccâr, 5. Baskı, 6 cilt, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, trz., Cilt III, s. 24.

Muhammed b. Ahmed el-Esrem, Harâitî, Ebû Avâne el-İsferâyînî, İbn Ebî Dâvûd ve Muhammed b. Mahled gibi ünlü raviler bulunmaktadır. Birçok müellif, onun eserlerinden faydalanmış ve özellikle şehir ve bölge tarihi ve siyasi tarih konularında verdiği çeşitli bilgileri kitaplarında kullanmışlardır. Bunlardan el-Belâzürî *Ensâbü'l-eşrâf*'ına^[15] İbn Şebbe'den otuz ayrı rivayet almıştır. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/923), daha çok Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer Mansûr'un (halifelik yılları: 137/158-754/775) dönemini yazarken onun *Ahbârü'l-Mansûr* adlı eserinden geniş iktibaslar da bulunmuştur. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî *el-Eğânî*'sinde, Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'ında, es-Semhûdî *Vefâ*'sında ve Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) *el-İsâbe*'sinde onun kitaplarından derledikleri çeşitli bilgileri zikretmişlerdir. İbn Şebbe'nin günümüze ulaşan tek eseri *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'dir. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî'nin (v. 748/1347), “ancak yarısını görebildim” dediği *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'nin zamanımıza kadar gelen nüshasını İbn Hacer el-Askalânî'nin istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Eser, Fehim Muhammed Şeltût tarafından 1979 yılında tahkikli olarak neşredilmiştir. Bu neşir 4 cilt ve 1317 sayfadır.^[16] Eserin en önemli özelliği, Medine tarihi ile ilgili olduğu gibi günümüze ulaşan ilk eser olma unvanını taşımasıdır. Ondan önce İbn Zebâle, Alî b. Muhammed el-Medâinî ve ez-Zübeyr b. Bekkâr gibi âlimlerin Medine tarihi ile ilgili eserleri olduğu bilinse de bunlar orijinal halleriyle günümüze ulaşmamıştır.^[17]

İbnü'n-Nedîm, İbn Şebbe'nin günümüze intikal etmeyen şu eserlerini zikretmiştir: *Kitâbü'l-Kûfe*, *Kitâbü'l-Basra*, *Kitâbü'l-Medîne*, *Kitâbu Mekke*, *Kitâbu ümerâi'l-Kûfe*, *Kitâbu ümerâi'l-Basra*, *Kitâbu ümerâi'l-Medîne*, *Kitâbu ümerâi Mekke*, *Kitâbü's-sultân*, *Kitâbu makteli Osmân*, *Kitâbü'l-küttâb*, *Kitâbü's-şi'r ve ş-su'arâ*, *Kitâbü'l-eğânî*, *Kitâbü't-târîh*, *Kitâbu ahbâri'l-Mansûr*, *Kitâbu Muhammed ve İbrâhim İbney Abdillâh b. Hasen*, *Kitâbu eş'ari's-şurât*, *Kitâbü'n-neseb*, *Kitâbu ahbâri Benî Nümeyr*, *Kitâbu mâ yesta'cimûn en-nâs fîhi mine'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-isti'aneti bi's-şi'ri ve mâ câe fi'l-lügât*, *Kitâbü'l-isti'zâm li'n-nahvi ve men kâne yelhanü mine'n-nahviyyîn*.^[18]

[15] Bazılarınınca bu eserin 20 cilt olduğu ve tamamlanmadığı belirtilmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, Cilt I, s. 179.

[16] es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 273; Ebû Zeyd Ömer b. Zeyd Abîde b. Rayta en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'n-nebeviyye*, thk. Fehim Muhammed Şeltût, 4 cilt, Cidde, 1979 (Mukaddimeden mim harfî).

[17] İbnü'n-Nedîm, Cilt I, s. 113-117; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 273; ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın eserleri şunlardır: *Nevâdirü'l-Medeniyyîn*, *Ahbârü'l-Medîne ve el-'Akik ve Ahbâruhu*. Bkz. İbnü'n-Nedîm, Cilt I, s. 123-124; Kâtip Çelebi, Cilt I, s. 179; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 273

Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere''nin mevcut hali, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Hz. Peygamber'in hicretinden vefatına kadar Medine şehri ele alınmıştır. Bu bölümde Medine mescidleri, mahalle ve çarşıları, mezarlığı gibi yapılar ve Medine'deki bazı düzenlemeler yer aldığı gibi, Medine'nin dağ, vadi, kuyu ve su kaynakları da aktarılmıştır. Eserin bazı başlıkları şu şekildedir: Hz. Peygamber'in namaz kıldığı musalla ve mescidler, Uhud dağı, Bakî mezarlığı ve Hz. Peygamber'in yakınları ile bazı sahabilerin mezar yerleri, Akîk vadisi, Hz. Peygamber'in suyunu kullandığı kuyular, Medine'nin isimleri, vadileri, sınırı, mahalleleri, Muhacir kabilelerinin evleri, Vedâ tepesi, Medine ile ilgili şiirler, İslâm'dan önce ve sonra Medine çarşısı, Medine ile Mekke arasında yer alan Beyzâ denilen yer, Hz. Peygamber'in bazı seriye/gazveleri, onun bazı fiziki-ahlaki özellikleri ve isimleri, Medine'ye gelen elçiler, Kureyş ve diğer Arap kabilelerinin faziletleri.^[19]

Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere''nin ikinci bölümünde Hz. Ömer'in halife olmasından şehid edilmesine kadar geçen süre içerisinde Medine şehri ele alınmıştır. Bu bölümün konularından bazıları şunlardır: Hz. Ömer ve çocukları; onun cahiliyedeki konumu, Müslüman olması ve "Fârûk" diye isimlendirilmesi; bazı seriyyelerde komutanlık yapması, halifeliğin istihlâf yoluyla ona geçmiş olması; Hz. Ömer'in kendi döneminde yapmış olduğu yeni sayılabilecek bazı icraatlar; giyim kuşamı, yaşantısı, kerâmetleri, hadler ile ilgili uygulamaları, bazı önemli vasıfları, şehit edilmesi ve ardından yeni halifeyi seçecek şûranın toplanması, ölümünden sonra rüyada görülmesi ve onun hakkında söylenen mersiyeler.^[20]

Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere''nin üçüncü bölümünde, Hz. Osman'ın hilâfetinden şehit olmasına kadar geçen süre içerisinde Medine şehri anlatılmıştır. Bu kısımda anlatılan diğer konulardan bazıları şunlardır: Hz. Osman'ın doğumu, atalarının isimleri, Müslüman olması, künyeleri; Hz. Osman'ın getirdiği bazı yenilikler, Kur'an-ı Kerim'in yazılması ve toplanması; Hz. Osman'ın tevazuu; Hz. Osman hakkında sahâbilerin görüşleri; Mısır ve Kûfe ileri gelenlerinin Hz. Osman'ın üzerine yürümleri, Hz. Osman'ın şehit

[18] Hayatı ve eserleri için bkz. İbnü'n-Nedîm, Cilt I, s. 125; Ebû Ğays Muhammed Hayrüdî b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lam*, Beyrut, Dârü'l-Hîm li'l-Melayîn, 2002, Cilt V, s. 48; Sezgin, *Târîh*, Cilt II, s. 205, 206; Brockelmann, Cilt III, s. 24; es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 340-341; Alî eş-Şerefi, "Ahbârü'l-Medîne", *Mevsû'atü Mekkete'l-mükerrerme ve'l-Medîneti'l-münevvere*, 1. Baskı, Cilt II, s. 199-200; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd Arnâvût, 10 cilt, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1986, Cilt III, s. 274; Mustafa Fayda, "İbn Şebbe", *DîA*, Cilt XX, s. 371-372.

[19] İbn Şebbe, *Târîh*, Şaltût, Cilt I, s. 1-375, Cilt II, s. 375-647.

[20] İbn Şebbe, *Târîh*, Şaltût, Cilt II, s. 647-781, Cilt III, s. 785-948. Cilt IV, s. 952-1315.

edilmesi. Bu bölümdeki son başlık olan Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayı, tam olarak 210 sayfada -neredeyse eserin bir cüzünde- işlenmiştir.^[21]

Bu haliyle *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Medine'yi kendisine konu yapmış ve o dönemlerde Medine'de cereyan eden hadiseleri, yapılan icraatları ve Medine'nin özelliklerini aktarmış görünmektedir. Eserin içeriğinin bu halinden yola çıkarak, İbn Şebbe'nin büyük ihtimalle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali dönemi Medine'sini de yazdığı, ancak bunların bize ulaşan nüshada olmadığı hükmüne varılabilir. Zira bu konularda telif edilen eserlere bakılınca, ya dört halifenin beraberce veya sadece bir halifenin konu edinildiği görülmektedir.

Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere'de hadis ve şiirlerden epeyce yararlanılmıştır. Olayları ve olguları kronolojik bir sıraya göre ele almaya dikkat etmiş olan İbn Şebbe, eserinde kendi yorumlarına hemen hemen hiç yer vermemiştir. Ayrıca eserde - İbn Zebâle'nin eserinde de olduğu gibi- kendilerinden istifade edilen kaynak eser adına rastlanılmamaktadır. Bu yönüyle İbn Şebbe'nin eseri, tamamen rivayetlerden oluşan İbn Zebâle'nin eserine benzerdir. Ayrıca matbu nüshalarda bazı cümleler silinmiş veya kazanmış olduğundan eksik bırakılmış, bazı yerler ise okunamadığından olsa gerek olduğu gibi bırakılmıştır. Ayrıca İbn Şebbe, eserinde muhaddisler gibi davranıp genelde söz ve olayları senediyle beraber aktarmaya çalışmıştır.

İbn Şebbe'nin Medine ve Medine tarihi ile ilgili bilgiler içeren hadisleri kendilerinden rivayette bulunduğu bazı önemli ravilerin isimleri şöyledir: Ebû Ğassân, el-Ka'nebî, Abdullâh b. Nâfi, Muhammed b. Hâlid, Muhammed b. Sinân, Mûsâ b. İsmâil, Hasen b. Osmân, Fûleyh b. Muhammed el-Yemânî, İbn Ebî Sâbit Abdülazîz b. İmrân ez-Zührî el-A'rec, Ebû Dâvûd, Ahmed b. İsâ, Sûveyd b. Şu'be, Muhammed b. Yahyâ el-Alevî,^[22] Ebû Huzeyfe, Zûheyr b. Harb, Hakem b. Mûsâ, Osmân b. Ömer, İbrâhim b. el-Münzir, Muhammed b. Fazl, Muhammed b. Yezîd er-Rifa'i, Muhammed b. Hatem, es-Salt b. Mes'ûd, Ebû Bekir el-Bâhilî, Ahmed b. Abdirrahmân, Halef b. el-Velîd, el-Hakem b. Mûsâ, Amr b. Kist, Muhammed b. Bekkâr, Abdullâh b. Seleme, Muhammed b. Mus'ab, Muhammed b. Abdillâh b. ez-Zübeyr, Ebû Eyüb el-Hâşimî, Ebû'l-Velîd el-Kureşî, Yahyâ b. Sa'îd, Yezîd b. Hârûn, Alî b. el-Ca'd, İshâk b. İdrîs, Hârûn b. Ma'rûf, Vehb b. Cerîr, Ebû Bekir b. İsmâil, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineverî (v. 276/889), Ahmed b. Sâlih ve el-Mu'alla b. Esed.

[21] İbn Şebbe, *Târîh*, Şaltût, Cilt IV, s. 952-1315.

[22] es-Sehâvî, bu zatın Medine tarihine dair bir eseri olduğunu ifade etmiştir. Bkz. *el-İ'lân*, s. 273.

3. İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne fi târîhi'l-Medîne'si*

el-Hâfız İbnü'n-Neccâr Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Hasen b. Hibetillâh b. Mehâsin, 578/1182 yılında Bağdat'ta doğmuştur. İbnü'n-Neccâr; kaynaklarda hadis, tarih, nahiv, tecvid, kıraat, Şafî mezhebi fıkıh âlimi ve tabip diye nitelendirilmiştir.

İbnü'n-Neccâr, on yaşında iken hadis ilmi ile meşgul olmaya başlamış. Abdülmün'im b. Küleyb, Yahyâ b. Bevş, Zâkir b. Kâmil, İbnü'l-Cevzî ve el-Kâdî Ebû Bekir gibi âlimlerden ders almıştır. Şam, Mısır, Hicâz, İsfahan, Merv, Herât, Nişâbü'r gibi şehir ve bölgelere gitmiş olan İbnü'n-Neccâr, Ebû'r-Rûh el-Herevî, Aynü'ş-Şems es-Sekâfî, Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb Şa'riyye ve oğlu Müeyyed et-Tûsî, Hâfız Ebü'l-Hasen Alî b. Mufaddal, Ebü'l-Yümn el-Kindî ve Ebü'l-Kâsım b. el-Hârestânî gibi birçok âlimden dersler almıştır. Dârü'l-Kur'ânî'l-Müstansiriyye'de Ebû Ahmed b. Sekîne'den yedi kıraat usûlüne göre Kur'ân-ı Kerim kıraatini öğrenmiş ve Şafî mezhebine göre fetva verecek bir makama ulaşmıştı. İbnü'n-Neccâr, hayatını ilim ve tedrise vakfettiğinden bazı İslâm âlimleri gibi, hayatı boyunca hiç evlenmemiştir. 27 yıl boyunca gezip 3000'e yakın kişiden hadis alan İbnü'n-Neccâr, 643/1245 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Kendisinden; Ebû Hâmid b. es-Sâbûnî, Ebü'l-Abbâs el-Fârûşî, Ebû Bekir eş-Şerîşî, Ebü'l-Hasen el-Ğarrâfî, Ebü'l-Hasen b. Bilbân, Ebû Abdillâh b. Kazzâz el-Hadânî, Ebü'l-Abbâs b. ez-Zâhirî, Takıyyüddîn el-Hanbelî ve Ebü'l-Me'âlî b. el-Bâlisî gibi âlimler dersler almışlardır. İbnü'n-Neccâr'ın el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu'l-Bağdâd* adlı eserine yaptığı on altı ciltlik zeyli rağbet gören eserlerdendir. Onun diğer bazı eserleri şunlardır: *el-Kemâl fi ma'rifeti'r-ricâl*, *Zeylû Târîhi Bağdâd li'l-Hatîb*, *Nüzhetü'l-verâ fi ahbâri Ümmi'l-kurâ*, *Nisbetü'l-muhaddisîn ile'l-âbâ ve'l-büldân*, *Cennetü'n-nâzirîn fi ma'rifeti't-tâbi'in*, *Menâkibü'ş-Şafîi*, *el-İkdü'l-fâik fi uyûni ahbâri'd-dünyâ ve mehâsini'l-halâik*, *el-Ezhâr fi envâri'l-eş'âr* ve *ez-Zühru fi mehâsini şu'ârâi ehli'l-asr*.^[23]

Zeynüddîn el-Merâğî; el-Hâfız İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne fi târîhi'l-Medîne* ve Cemâlüddîn el-Metarî'nin *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dâri'l-hicre* adındaki eserlerini esas alıp *Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi*

[23] Hayatı ve eserleri için bkz. Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, Cilt I, s. 238; Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şafî'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdülfetâh Muhammed el-Hulv, Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, trz., Cilt VIII, s. 98-99; İbnü'l-İmâd, Cilt VII, s. 392-393; Brockelmann, Cilt VI, s. 211; Avâtîf bintü Muhammed, "İbnü'n-Neccâr ve Kitâbuhi *ed-Dürretü's-semîne*", *Ebhâsün ve nedvetü mesâdiri târîhi'l-Medîne-ti'l-münevvere mine'l-karni'evvel ile'l-karni't-tâsi el-hicri*, *Silsiletü İsdârâti'l-Kürsiyyi'l-Emîr Selmân b. Abdülazîz Âli Sü'ûd*, S. 1, 1435, Cilt I, s. 61-70; es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 280.

dâri'l-hicre adında bir eser kaleme almıştır.^[24]

İbnü'n-Neccâr, sözü edilen eserini 593/1196 yılında Medine'de telif etmiştir.^[25] Telif nedeni ile ilgili kitabının mukaddimesinde, Medine'de bulunduğu bir zamanda bazı salih kişilerin bu konuda ondan bir eser telif etmesi için ısrarda bulduklarını kaydetmiştir.^[26]

ed-Dürretü's-semîne fi târihi'l-Medîne'nin 1995 yılında Muhammed Zeynü-hüm Muhammed Azeb tarafından tahkikli neşri yayımlanmıştır.^[27] Mukaddimesinde eserinin 18 baktan oluştuğunu söyleyen müellif, on sekiz babın başlıklarını şöyle serdetmiştir: 1- Medine'nin isimleri ve ilk sakinleri. 2- Medine'nin fethi.^[28] 3- Hz. Peygamber ve arkadaşlarının oraya hicreti. 4- Medine'nin faziletleri. 5- Medine'nin haram kılınması ve haram kabul edilen bölgeleri. 6- Akîk vadisi ve fazileti. 7- Medine'nin kuyuları ve faziletleri. 8- Uhud dağı ve şehitlerinin fazileti ve isimleri. 9- Beni Nadîr kabilesinin Medine'den çıkarılması. 10- Medine'nin etrafında hendeklerin kazılması. 11- Beni Kurayzalıların Medine'de öldürülmeleri. 12- Hz. Peygamber'in mescidi ve fazileti. 13- Medine'deki mescitler ve faziletleri. 14- Mescid-i Dırâr ve onun yıkılması. 15- Hz. Peygamber ve iki arkadaşının (Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir) vefat etmeleri. 16- Hz. Peygamber'i ziyaret etmenin faziletleri. 17- Bakî Mezarlığı ve fazileti. 18- Medine'de yaşamış olan sahâbe ve tabiînler.^[29]

Müellif, çoğunlukla bölüm ve konu sonlarında kendi yorumlarını, tercihlerini ve mekân-yerleşim yerleri ile ilgili bilgi ve gözlemlerini; fihhi hususlarda dört mezheb imamlarının görüşlerini aktarmıştır.^[30] Ayrıca eserde Hz. Peygamber'in hane-i saadetleri'ne (hücre-i şerîfe) ait tasvir ve çizimlere yer verilmiştir.^[31]

[24] Brockelmann, Cilt III, s. 211; Zeynüddîn Ebû Muhammed Ebû Bekir b. el-Hüseyn b. Ömer el-Merâğî, *Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre*, 1. Baskı, thk. Abdullâh b. Abdurrahîm b. Useylân, Riyad, Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye Esna'e'n-Neşr, 2002, s. 6.

[25] Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 274.

[26] es-Semhûdî, *Vefâ*, es-Sâmerrâî, Cilt II, s. 128; el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Hasen b. Hibetillâh b. Mehâsin İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fi târihi'l-Medîne*, thk. Muhammed Zeynü-hüm Muhammed Azeb, Mısır, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1995, s. 26.

[27] İbnü'n-Neccâr, s. 7.

[28] İbnü'n-Neccâr, bu bölüme Hz. Aişe'nin "Bütün şehirler kılıçla fethedildi, ancak Medine Kur'an ile fetholundu" sözüyle başlamıştır. İbnü'n-Neccâr, s. 45.

[29] İbnü'n-Neccâr, s. 27.

[30] İbnü'n-Neccâr, s. 91.

[31] İbnü'n-Neccâr, s. 212, 213, 216.

Hadis ve şiirlerin çokça yer aldığı eserde hadislerin senedlerini genelde vermeye çalışan İbnü'n-Neccâr, bazen sadece ilk ravi olan sahabenin ismini, bazen de hadisin geçtiği kaynak ile ilk ravinin isimlerini vermekle yetinmiştir.^[32] Bazı yerlerde, “siyer ehlinin dediğine göre” deyip bunların kim olduğunu belirtmemiştir.^[33] Kendisine ait görüşlerini zikrederken başta “kultu” (ben derim ki) cümlesini zikreden^[34] İbnü'n-Neccâr, eserinde siyer ve meğâzî âlimleri, hadis ve lügat âlimlerinden sıklıkla istifade etmiştir. Onun eserinde istifade ettiği bazı âlimlerin isimleri şöyle sıralanabilir: İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (v. 151/768), el-Vâkîdî, İbn Zebâle, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (v. 256/869), Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed el-Kâdî Ebî Şeybe (v. 235/849), Abdurrahmân b. Ebi'l-Hasen el-İsbahânî en-Nisâbü'rî, Ebû Abdurrahmân b. el-Münzir el-Herevî, Afife bintü Ahmed el-Fârkâniyye, Ebü'l-Kâsım Tâhir b. Yahyâ el-Alevî, Ebû Muhammed b. Abdillâh el-Bezzâr, İbnü'l-Cerîr et-Taberî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber el-Kurtubî (v. 463/1071) ve İbnü'l-Cevzî.^[35]

4. el-Metarî'nin *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dârî'l-hicre'si*

Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b Ahmed b. Muhammed b. Halef b. İsa b. Abbâs b. Yûsuf b. Alî b. Osmân el-Ensârî el-Hazrecî el-Medenî el-Metarî, 673/1275 yılında Mısır'ın el-Metariyye bölgesinde doğmuştur. el-Metariyye'ye nisbetle ona el-Metarî denilmiştir. el-Metarî, sesi güzel olduğundan Mescid-i Nebevî'de yıllarca ezan okumuş, müezzinlerin başkanlığı ve imam hatiplik görevlerini yapmıştır. Bu görevlerinin yanında kadılık vekilliği görevini de ifa etmiştir. Onun hadis, tarih ve fıkıh âlimi olduğunu belirten Bedrüddîn İbn Ferhûn, eğer onun, babası gibi olduğunu dillendirirse bunun abartı olmayacağını iddia etmiştir. 741/1340 yılında vefat eden el-Metarî, Bakî mezarlığına defnedilmiştir.

el-Metarî'nin hocalarından bazıları şöyle zikredilebilir: Ebü'l-Yümn Abdussamed b. Abdülvehhâb İbn Asâkir, Şerefüddîn Ebû Muhammed Abdülmün'im ed-Dimyâtî, Tâcüddîn Alî b. Ahmed el-İrâkî, Afîfüddîn Abdüs-

[32] İbnü'n-Neccâr, s. 55, 72, 73, 74, 79, 80, 81, 128, 148, 149, 154, 204, 205.

[33] İbnü'n-Neccâr, s. 57, 96, 101, 161, 164, 166, 167.

[34] İbnü'n-Neccâr, s. 98, 101, 103, 108, 109, 115, 128, 138, 158, 160, 168, 170, 209, 210, 211.

[35] İbnü'n-Neccâr, s. 14, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 49, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 76, 78, 87, 102, 104, 113, 125, 135, 136, 157, 158, 181, 206.

selâm b. Muhammed, Sirâcüddîn Ömer b. Ahmed el-Hudarî, Muhammed b. el-Kutb el-Kastallânî, Takıyyüddîn el-Hüseyn b. Ali el-Mâlikî ve İzzüddîn el-Fârikî.

Bedrüddîn İbn Ferhûn'un hocası olan el-Metarî'nin *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dâri'l-hicre* adlı eserinden başka bir eserine rastlanılmamıştır.^[36] Dünya'nın değişik kütüphanelerinde nüshaları bulunan bu eser, ilk olarak 1372, ardından 1402 yıllarında edisyon kritikleri yapılmaksızın basılmıştır. Abdullâh Süleymân el-Lehib, bu eseri 1408 yılında yüksek lisans çalışması kapsamında tahkik etmiştir.^[37] Bu baskıların yeterli olmadığını düşünen Süleymân er-Ruhaylî, eserin dört farklı nüshasını karşılaştırıp edisyon kritiğini yaparak 2005 yılında yeniden basılmasını sağlamıştır.^[38]

el-Metarî sözü edilen eserin mukaddimesinde, Medine'nin tarihî ve dinî eserlerini ve bunlara dair haberleri bilen pek kimsenin kalmadığını gerekçe göstererek bu muhtasar eseri kaleme aldığını belirtmiştir.^[39]

el-Metarî, hadis rivayetlerinde senede çok önem vermiş ve senetleri tam olarak zikretmeye azami gayret göstermiştir.^[40] O, eserin mukaddimesinden sonra el-Buhârî ve Müslim'in Medine'nin faziletine dair eserlerinde kaydetmiş oldukları hadisleri zikretmiştir. Eserinde değindiği konular şöyle sıralanabilir: Mescid-i Nebevî'nin ve Ravza-i Mutahhara'nın faziletine dair hadisler; Rasûlullah'ı ziyaret etmek; Hz. Peygamber'in minberi; Mescid-i Nebevî'nin yangın dolayısıyla onarılması, ilk hali ve kapıları; Ravza-i Mutahhara'da bulunan meşhur sütunlar; Bakî mezarlığı ve orada yatan sahabe ve Ehl-i beyt mensupları; Uhud dağının ve şehitlerinin fazileti; Medine'deki diğer meşhur mescitler ve bayram namazgâhı; Hz. Peygamber'e nisbet edilen kuyular; Medine'nin kuyuları, vadileri, hendekleri; Akîk vadisi ve fazileti; Medine harem sınırları; Hz. Peygamber'in Medine-Mekke ve

[36] Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 274.

[37] Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Metarî, *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dâri'l-hicretü*, thk. Süleymân er-Ruhaylî, Riyad, Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 2005, s. 10 (Mukaddimeden).

[38] Geniş bilgi için bkz. el-Metarî, 23-25 (Mukaddimeden).

[39] Muhammed el-Metarî'nin biyografisi ve eserleri için bkz. Ebû Çays Muhammed Hayrüd-dîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, *Dâri'l-İlm li'l-Melâyin*, 2002, Cilt V, s. 325, es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 413-415; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, Beyrut, *Dâri'l-Cil*, 1993, Cilt III, s. 315; Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ferhûn el-Mâlikî, *Nasihâtü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir*, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Beyrut, *Dâri'l-Medine*, 1996, 149-150; el-Metarî, s. 41 (Mukaddimeden).

[40] el-Metarî, s. 43.

Medine-Tebük arasında namaz kıldığı mescitler; Medine'nin kendisinden hiçbir iz kalmamış mescitleri; Hz. Peygamber'in gazve ve diğer seferlerinde ismi geçen mescitler.^[41]

el-Metarî, eserinden sıklıkla istifade ettiği İbnü'n-Neccâr'ın aksine Medine'nin İslâm öncesi tarihi, fethi ve Uhud şehitlerinin ismi gibi hususlara eserinde yer vermemiştir.^[42]

5. Bedrüddîn İbn Ferhûn'un *Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir'i*

Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullâh b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ferhûn b. Muhammed b. Ferhûn el-Mâlikî, aslen Tunuslu olup 693/1294 yılında Medine'de doğmuş, büyümüş ve 24 yıla yakın Medine kadılığı görevini ifa etmiştir. Önemli Medine tarihçilerinden olan İbn Ferhûn, hayatının sonuna kadar orada ikamet etmiş ve 769/1367 yılında yine orada vefat etmiştir.

Kırk defadan fazla hac ibadeti eda etmiş olan İbn Ferhûn'un hocalarından bazıları şu âlimlerdir: er-Razî et-Taberî, Ebû Abdillâh el-Kusarî, Muhammed b. Harîs el-Belensî, İzzüddîn Yûsuf er-Razendî, Zeynüddîn et-Taberî, Muhammed b. Ahmed et-Metarî, Şerefüddîn ez-Zübeyr el-Esvânî, Sirâcüddîn ed-Dimenhûrî ve Kutbüddîn Ebi'l-Mekârîm el-Mısrî.

Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir adlı eser,^[43] Hüseyin Muhammed Ali Şükrî tarafından edisyon kritiği yapılmış olarak 1996 yılında basılmıştır.^[44] İbn Ferhûn'un bu eserinden başka *Keşfü'l-ğitâ fi şerhi'l-Muvattâ, Nihâyetü'l-ğâye fi şerhi'l-âye, el-Udde fi i'râbi'l-umde, Şifâü'l-fûâd fi i'râbi bânet sü'âd ve Şerhu Kavâidi'l-i'râb li-İbni Hişâm* adlı eserleri bulunmaktadır.^[45]

İbn Ferhûn, Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir'de giriş kısmında bazı âlimlerin ve diğer başka önemli zevatın Mescid-i Nebevî'de kendilerine özel mekânlar edinmesi gibi bazı hususları kaydetmiştir. Bu hususları serdederken vuku bulan bazı olumlu ve olumsuz uygulamaları da zikretmiştir.^[46]

Giriş kısmından sonra eser, Medine'de yaşamış Mescid-i Nebevî görev-

[41] el-Metarî, s. 275-277.

[42] Bunun için bir önceki esere bakılabilir.

[43] Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 275.

[44] İbn Ferhûn, s. 7 (Mukaddimeden).

[45] İbn Ferhûn'un hayatı ve serleri için bkz. es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 85-88, İbn Hacer el-Askalânî, *Dürrer*, Cilt II, s. 300; İbn Ferhûn, s. 9-11 (Mukaddimeden); Mehmet Ali Sönmez, "İbn Ferhûn", *DİA*, Cilt XIX, s. 492.

[46] İbn Ferhûn, s. 13-40.

lilerinden şeyhülhuddâmlar ve bunların hadimlerinin biyografilerini ele almıştır. Ayrıca eserde bazı Medineli salih zatlar, onların bazı hal ve menkıbeleri; orada yaşamış kadı ve imamlar; oranın emirleri ve emirlik müddetleri anlatılmıştır. İbn Ferhûn, bu zatların hayatlarını anlatırken onların yetiştirmiş olduğu talebelerinden de bahsetmiştir. O, yöntemiyle ilgili olarak eserinde bu şahısları ele alırken belli bir sırayı takip etmediğini vurgulamıştır.^[47]

Eser, küçük hacimli olmasına rağmen Medine'nin o günkü sosyal, ilmî, siyasi ve ekonomik özelliklerine dair önemli bilgiler içermektedir. İbn Ferhûn, eserinde genelde kendi gözlemlerini, tecrübe ettiklerini, duydukları ve gördüklerini zikretmiştir. İçeriğinden yola çıkarak bu eserin şahıslara yoğunlaşmış Medine tarihi eserlerinden olduğu hükümüne varılabilir.

İbn Ferhûn -aslında yeri olmadığı halde- emirlere örnek olsun diye eserinin sonlarında uzun uzadıya Nüreddîn ez-Zengî, Selâhaddîn Eyyûbî'yi ele almış ve ikincisinin babası ve iki kardeşinin biyografilerini aktarmıştır. O, eserinin sonunda Medine'ye dair 77 beyitlik "teşvîku'n-nüfûs fî nassi'l-arûs" adını verdiği bir kasidesini nakletmiştir. İbn Ferhûn, eserinde birgün sabah namazına giderken muhtemelen o günkü aşırı Şiiler tarafından kendisine yönelik yapılan suikast girişimini de aktarmıştır.^[48]

6. el-Mercânî'nin *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*'ı

eş-Şeyh Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik Tûnûsî es-Sûfî el-Mercânî, aslen Tunuslu olup İskenderiye'de doğmuştur. el-Mercânî'nin 770/1368'den sonra vefat ettiği düşünülmektedir. el-Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*^[49] adlı eserinin dışında *el-Fütûhâtü'r-rabbâniyye, Şerhu esmâ'l-lâhi'l-hüsnâ, et-Tasrîf, Esmâü eimmeti'l-ilm ve'l-a'yân, Muhtasarü't-târîh, Simtü'l-leâli'd-dürriyye ve üslûbü'l-cevâhiri'l-bahriyye* adlı eserleri kaleme almıştır.^[50]

el-Mercânî'nin 200'den fazla eserden istifade ederek kaleme aldığı *Behce-*

[47] İbn Ferhûn, 208.

[48] İbn Ferhûn, s. 271, 274-278.

[49] Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 274.

[50] el-Mercânî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamadı. Biyografisi ve eserleri için bkz. İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, Beyrut, Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951, Cilt I, s. 463; es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 56; Kâtip Çelebi, Cilt I, s. 559; eş-Şeyh Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik el-Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, thk. Muhammed Abdülvehhâb Fazl, 2 cilt, Kahire, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002, Cilt I, s. 27-34 (Mukaddimeden).

tü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târîhi hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr adlı Medine tarihi eseri, 10 bab ve bu bablara ait fasıllardan (kısmılardan) meydana gelmiştir. 1. babta Medine'nin coğrafi yedi bölge içindeki yeri ve sınırları, isimleri ve ilk sakinleri, 2. babta Medine'nin fethi ve Hz. Peygamber ve ashabının oraya hicreti, 3. babta Medine'nin dokunulmaz bir şehir olması, faziletleri, harem bölgesinin sınırları, 4. babta Medine'nin vadileri ve Hz. Peygamber'e nisbet edilen kuyuları, Uhud dağı ve şehitlerinin fazileti, 5. babta Beni Nadir Yahudilerinin Medine'den sürülmesi, hendekler kazılması ve Beni Kurayza Yahudilerinin öldürülmesi, 6. babta Mescid-i Nebevî, onun fazileti ve geçirmiş olduğu genişletme ve imar çalışmaları, 7. babta Medine ve onun dışında Hz. Peygamber'in namaz kıldığı diğer meşhur mescitler, 8. babta Hz. Peygamber'in yaratılışı, viladeti, nesebi, isimleri, vefatı ile Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in vefatı ve onların bazı faziletleri, 9. babta Hz. Peygamber'i ziyaret etmenin hükmü, fazileti, keyfiyeti; ona salât ve selam vermenin hükmü, fazileti ve keyfiyeti, 10. babta Bakî mezarlığı, onun fazileti, orayı ziyaret etmenin keyfiyeti, genel manada kabirleri ziyaret etmeye teşvik ve Bakî mezarlığındaki Ehl-i beyt ve sahâbe mezarları anlatılmıştır.^[51]

Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târîhi hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr'da kendisinden istifade edilen önemli âlimlerin bazıları şu şekilde sıralanabilir: es-Sa'lebî, Vehb b. Münebbih, Katâde, İbn Zebâle, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenâ, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), ed-Dâremî, el-Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, el-Kurtubî, İbn Müsdî el-Mühellebî, İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebû'l-Velîd el-Ezrakî, el-Müfaddel el-Cenedî, İbn İshâk, el-Vâkîdî, İbn Sa'd, İbnü'l-Cerîr et-Taberî, el-Mes'ûdî, el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (v. 458/1066), Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed İmâm Gazâlî (v. 505/1111), el-Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî es-Sebtî (v. 544/1149), İbn Asâkir ed-Dımaşkî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî (v. 581/1185), Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Bekr b. Halikân el-Bermekî el-Erbilî (v. 681/1282), Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (v. 694/1295), el-Bekrî, İbnü'n-Necâr, İbnü'l-Cevzî, el-Asma'î, Fahrüddîn er-Razî, el-Hüseyin b. Alî el-Hâsibî, Cemâlüddîn el-Metarî, el-Cevherî, İbn Fâris ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî.

el-Mercânî, eserinde gerekli gördükçe konusu dışına çıkıp okucuyla bazı faydalı bilgiler paylaşmıştır. Örneğin eserinin bir yerinde Medine için zikrettiği 21 ismin bir *kâğıda* yazılmasıyla elde edilen muskanın humma

[51] el-Mercânî, Cilt I, s. 93-95.

hastalarına faydalı olduğunu belirtmiştir.^[52] Medine'nin ilk sakinlerini ele alırken birden "ilkler" diye bir başlık açmış olan el-Mercânî, bu başlık altında uzun uzadıya Hz. Âdem'den başlayarak ilkleri ele almıştır.^[53] Hicret olayını ele aldığı bir yerde ise o, "fayda" diye bir başlık açıp Fars, Rum, Süryanî ve Kıptî gibi milletlerin takvimlerini ve o takvimlerin başlangıç zamanını aktarmıştır.^[54] O; bu gibi açıklamaları içeren fayda, tenbih, işaret ve tahzir gibi başlıklardan sonra "şimdi konumuza geri döndük" gibi hatırlatmalarında da bulunmuştur.^[55] Ayrıca getirdiği hadislerde geçen bazı kelimelerin açıklamasını veren el-Mercânî,^[56] -Medine tarihi eserlerinde alışkın olmayan bir şekilde- "Hz. Peygamber'in isimleri" diye bir alt başlık altında yüzlerce değişik kaynaktan Hz. Peygamber'e ait isimleri zikretmiştir.^[57]

7. el-Merâğî'nin *Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre'si*

Zeynüddîn Ebû Muhammed Ebû Bekir b. el-Hüseyn b. Ömer el-Kureşî el-Osmânî el-Merâğî eş-Şafî, 727/1327 yılında Kahire'de doğup 39 yaşında Kahire'den ayrılp Medine'ye yerleşmiş ve yaklaşık elli yılını Medine'de geçirmiştir. Medine kadılığı ve Mescid-i Nebevî imam hatipliği görevlerini ifa eden el-Merâğî, 816/1413 yılında Medine'de vefat etmiş ve Bakî mezarlığına defnedilmiştir.

el-Merâğî'nin hocalarından bazıları şöyle zikredilebilir: Takıyüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Abdülkâfi es-Sübkî (v. 756/1355), Cemâlüddîn el-İsnevî, Şemsüddîn b. el-Lebbân, Fahrüddîn b. Miskîn, Alâüddîn Moğoltay, Alî Ebü'l-Ferec Abdülhâdî, Nâsırüddîn et-Tünüsü el-Mâlikî, Ahmed b. Keştağdî, Müzafferüddîn el-Attâr, Abdulkâdir b. el-Mülûk, Nasrüddîn el-Eyyûbî, Sâlih b. Muhtâr, Abdurrahmân b. Muhammed el-Bağdâdî, Âişe es-Sinhâciyye, *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dâri'l-hicre* eserinin müellifi el-Metarî'nin oğlu Abdullâh, *Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir* eserinin müellifi Bedrüddîn İbn Ferhûn.

el-Merâğî'nin talebeleri arasında İbn Hacer el-Askalânî gibi alimler yer almaktadır. es-Semhûdî, *Vefâ*'da el-Merâğî hakkında "şeyhlerimizin şeyhi" tabirini kullanmıştır.^[58]

[52] el-Mercânî, Cilt I, s. 118.

[53] el-Mercânî, Cilt I, s. 123-133.

[54] el-Mercânî, Cilt I, s. 191-193.

[55] el-Mercânî, Cilt I, s. 283, 419, 431.

[56] el-Mercânî, Cilt I, s. 283.

[57] el-Mercânî, Cilt I, s. 687-714.

[58] es-Semhûdî, *Vefâ*, es-Sâmerrâî, Cilt I, s. 334.

Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre^[59] dışında el-Merâğî, Ebû Zeke-riyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin (v. 676/1277) fıkıh eseri olan *Minhâcü't-tâli-bîn* ve el-Bârızî'nin fıkıh eseri olan *Safvetü'z-zübed* üzerine şerhler yazmıştır. Onun diğer eserleri ise şunlardır: *Mürşidü'n-nâsik ilâ ma'rîfeti'l-menâsik*, *el-Vâfi bi-tekmileti'l-kâfi*, *el-Umed fi şerhi'z-zübed*, *Revâihü'z-zehr* ve *İhtisâru Kitâbi'l-hirzi'l-mu'ad limen fekade'l-veled*.^[60]

İlk kez 1955 yılında Muhammed Abdülcevâd tarafından edisyon kritiği yapılarak basılmış olan *Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre*, eksiklik ve hataları olduğu ileri sürülerek 2002 yılında Abdullâh b. Abdurrahîm b. Useylân tarafından edisyon kritiği yapılarak yeniden basılmıştır.^[61]

Eserin hemen başında Medine'nin ve orada ikamet etmenin faziletleri; Medine'nin isimleri; Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara'nın faziletleri; Kubâ mescidinin ve ehlinin faziletleri aktarılmıştır. 1. babta hicrete hazırlık, Mescid-i Nebevî, Kubâ ve Cuma mescitlerinin inşası işlenmiştir. Bu bab, 7 fasıldan meydana gelmiştir. 2. babta Hz. Peygamber'in ve iki arkadaşının vefatları, onu ziyaret etmenin adabı ve Bakî mezarlığı ele alınmıştır. 3. babta Uhud dağının fazileti ve şehitleri, sözü geçen mescitlerin dışındaki diğer Medine mescitleri ve Medine'nin kuyuları gibi konular mevcuttur. 4. babta Medine'nin vadileri, orada hendek kazılması, oranın harem sınırları, dağları, Medine'nin akıbeti ve hususiyetleri ele alınmıştır.

Müellif, eserinin bir yerinde temelde İbnü'n-Neccâr ve el-Metarî'nin eserlerinden istifade ettiğini, ancak onlara gerekli gördüğü bazı eklemelerde de bulunduğunu zikretmiştir. el-Merâğî, el-Metarî'nin aksine eserinde hadis senedlerini elinden geldikçe kısaltmıştır. O, eserinin mukaddimesinde bu durumu bizzat kendisi de belirtmiştir.^[62]

8. el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlimi Tâbe'si*

Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yak'ûb b. Muhammed b. İbrâhim el-Fîrûzâbâdî eş-Şirâzî eş-Şafîî, *el-Kâmûsü'l-muhî*^[63] adlı sözlüğüyle tanınan

[59] Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-l'ân*, s. 274-275.

[60] el-Merâğî'nin biyografisi için bkz. İbnü'l-İmâd, Cilt IX, s. 177; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Hâmî' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, trz., Cilt XI, s. 28-31; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-umr*, thk. Hasen Habeşi, Kahire, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969, Cilt III, s. 23; Kâtip Çelebi, Cilt I, s. 378; el-Bağdâdî, *Hedîyye*, Cilt I, s. 236; el-Merâğî, s. 9-22 (Mukaddimeden).

[61] el-Merâğî, s. 40 (Mukaddimeden).

[62] el-Merâğî, s. 6.

[63] Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yak'ûb b. Muhammed b. İbrâhim el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhî*, Beyrut, Şeriketü Dâri'l-Erkam, trz..

Arap dili, tefsir ve hadis âlimidir. el-Fîrûzâbâdî, Rebiülahir veya Cemâziyelâhir 729'da (Şubat veya Nisan 1329) İnan'da Şiraz'a bağlı Kazerun kasabasında doğmuştur. İlk tahsilini Kazerun'da babasının yanında yapan el-Fîrûzâbâdî Şiraz, Vasıt, Bağdat, Mekke, Kahire, Şam, Ba'lebek, Hama, Halep ve Kudüs gibi şehirlerde ikamet etmiştir. el-Fîrûzâbâdî; Ziyâüddîn el-Cündî, Afîfüddîn Abdullâh b. el-Es'ad el-Yâfiî eş-Şafî (v. 768/1367), Kıvâmüddîn Abdullâh b. Mahmûd, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî ed-Dîvânî, İzzüddîn Ebû Ömer Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhim el-Ken'ânî el-Hamevî İbn Cemâ'a (v. 767/1366),^[64] İbn Nübâte el-Mısırî, Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Kazvîni ve Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf gibi sayısı 100'e varan hocadan dil, edebiyat, fıkıh ve kıraat dersleri almıştır.

el-Melikü'l-Eşref er-Rasûlî İsmâil b. Abbâs, el-Fîrûzâbâdî'yi başkent Zebîd'e davet edip önce Zebîd, daha sonra da 797/1395 yılında Yemen kadılığına tayin etmiştir. el-Fîrûzâbâdî, el-Melikü'l-Eşref ve oğlu Nasır Ahmed zamanında ömrünün sonuna kadar bu görevini kesintisiz sürdürdü. Bir taraftan da ders vermeye devam eden el-Fîrûzâbâdî'nin ders halkalarına başta el-Melikü'l-Eşref olmak üzere birçok öğrenci katılırdı. Zebîd'ten zaman zaman Mekke ve Medine'ye gidip oralarda ikamet eden el-Fîrûzâbâdî Mekke'de el-Melikü'l-Eşref adına bir medrese yaptırmış ve orada dersler vermiştir. el-Fîrûzâbâdî, 20 Şevval 817 (2 Ocak 1415) tarihinde Zebîd'te vefat etmiş ve Cebertiyye tarikatının kurucusu Şeyh İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî'nin türbesine defnedilmiştir.

el-Fîrûzâbâdî'nin kaynaklarda yetmişden fazla eserinden söz edilmekteyse de bunlardan yarıya yakın bir kısmının günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir. Eserlerinin yaklaşık yirmi dördünün dile, dokuzunun tefsire, on birinin hadise, sekizinin biyografiye, sekizinin coğrafyaya, altısının akâid ve fıkha, altısının da tarihe ait olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinden bazıları *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*, *Tenvîrî'l-mikyâs fî Tefsîri İbn Abbâs*, *Şevâriku'l-esrâri'l-aliyye fî şerhi meşâriki'l-envâri'n-Nebeviyye*, *Umdetü'l-hukkâm fî şerhi umdeti'l-ahkâm* ve *Müheyyicü'l-ğarâm ile'l-Beledi'l-harâm*.^[65]

el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlîmi Tâbe,^[66] Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevvere tarafından 6 cilt halinde basılmıştır. Hamed el-Câsir, bu eserin mekân, yeryüzü şekilleri ve yerleşme yerlerini içeren cildinin *Kısmü'l-mevâdi'* adı altında edisyon kritiğini yapmıştır.

[64] İzzüddîn İbn Cemâ'a'nın hayatı için bkz. İbnü'l-İmâd, Cilt VIII, s. 358.

[65] Hayatı ve eserleri için İbnü'l-İmâd, Cilt IX, s. 186-192; es-Sehâvî, ed-Dav'u, Cilt X, s. 79-86; bkz. Hulusi Kılıç, "el-Fîrûzâbâdî", *DİA*, Cilt XIII, s. 142-145.

[66] Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 275.

el-Fîrûzâbâdî'nin Medine tarihiyle ilgili bu eseri, bir mukaddime ve altı babtan meydana gelmektedir. Mukaddimedede eserin neden yazıldığı ve genel olarak içeriğinin nelerden oluştuğu ifade edilmiştir. el-Fîrûzâbâdî, 1. babta Hz. Peygamber'in bazı özelliklerini, onu ziyaret etmenin faziletini ve onu ziyâret etme adabı ile ilgili hususları ayet ve hadislerin ışığında aktarmıştır. 2. babta Medine'nin kuruluş tarihi, kuruluşundan başlayarak oraya yerleşmiş olan kimseler ve Medine'de vuku bulan savaşlar ile Hz. Peygamber'in oraya hicret etmesi olayları ele alınmıştır. 3. babı Medine'nin isimlerine ayıran müellif, Medine hakkında altmıştan fazla isim -kaynaklarını belirterek- zikretmiştir. 4. babta Medine'nin faziletlerine dair hadisleri serdeden müellif, Mescid-i Nebevî'nin fazileti, inşası, hâne-i saadet ve içindeki kabirler, Medine-Mekke arasında Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bazı mescitler, Bakî mezarlığı ve bunların faziletlerini aktarmıştır. 5. babta Medine'nin diğer yerleşim yerleri, nâhiyeleri, kaleleri, tarlaları, dağları, tepeleri, kuyuları ve koruları gibi önemli yerleri alfabetik sırayla ele almıştır. 6. babta ise el-Fîrûzâbâdî, Medine'nin tanınmış kişilerini -kendisinin bizzat rastladığı ve rastlamadığı; Medine'de ikamet eden ve Medine'de ikamet etmeyen- ele almış ve bu babın sonunda Medine ile ilgili bazı fıkıh hükümlerini aktarmıştır. Eser, bu haliyle Hz. Peygamber için yazılmış bazı kasidelerle sonlandırılmıştır.^[67] İçerikten yola çıkarak bu eserin doğal ve dinî mekânlarla yoğunlaşmış Medine tarihi eserlerinden biri olduğu ileri sürülebilir.

el-Fîrûzâbâdî, eserinde kendisinden önce yaşamış Mûsâ b. Ukbe, Sa'îd b. el-Müseyyib, İbnü's-Şihâb ez-Zührî, ez-Zübeyr b. Bekkâr, İbn Zebâle, el-Vâkıdî, İbn Şebbe, Hişâm b. Ebî Nâdr el-Kelbî, el-Belâzürî, Alî b. Muhammed el-Medâinî, İbn İshâk, İbnü'n-Neccâr, Cemâlüddîn el-Metarî, Bedrüddîn İbn Ferhûn, es-Süheylî, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye ve İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Hasen Razîn b. Mu'âviye el-Abderî (v. 525/1130)^[68] gibi Medine tarihçileri ve siyer/meğâzî müelliflerinden istifade etmiştir. İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî (v. 204/819), el-Asma'î, Ebü'l-Feth el-İskenderî, İmâm el-Buhârî, İmâm Müslim, İbn Ebî Şeybe, el-Harzemî, Ebû Ubeyd es-Sükûnî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), Ebû Bekir b. Mûsâ el-Hâzimî, ez-Zemahşerî, Yâkût el-Hamevî, Ebû Ahmed es-Sekerî, el-Ferâhî-

[67] el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlimi Tâbe*, Medine, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Medineti'l-Münevvere, 1423, Cilt I, s. 261; el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlimi Tâbe Kısmü'l-mevâdi*, thk. Hamed el-Câsir (Mukaddime ayn harfi); *el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlimi Tâbe*, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Mahtûtâ no. 1560, vr. 2 a, 2 b, 49 a, 33 b, 274 b, 275 a, 275 b.

[68] Hayatı ve eserleri için bkz. es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt I, s. 346.

dî ve el-Müberred gibi zatlar onun kendilerinden alıntılar yaptığı âlimlerden bazılarıdır. es-Sehâvî, el-Fîrûzâbâdî'nin sözkonusu eserini Bedrüddin İbn Ferhûn'un eserinden etkilenecek şekilde telif ettiğini ileri sürmüştür.^[69]

Eserinde hadis, şiir ve darb-ı mesellerden oldukça istifade etmiş olan el-Fîrûzâbâdî, geçmişte yaşanmış bazı hikâye ve olaylardan da istifade etmiştir. Daha çok bir tarihçi gibi davranarak hadislerin ve olayların sene-dini çoğunlukla hazf ettiği gibi, lügat âlimi olmasının verdiği yetkinlikle de Medine yerleşim yerleri ve mekânlarının isimlerini dilbilim açısından köklerine inerek açıklamıştır. Bazı yer ve durumlarda tercih ve görüşlerini belirtmekten geri durmamış olan Fîrûzâbâdî,^[70] birbiri ile çelişiyor gibi görünen alıntı ve görüşler arasında çoğu zaman telife gitmiştir. Eserin yazmasında bazı yerlerin silinmiş ve kazınmış olmasından olsa gerek, eseri tahkikli olarak neşredenler o yerleri öylece bırakmışlardır.^[71]

9. es-Sehâvî'nin *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe'si*

Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh el-Müfessir el-Mukrî Zeynüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Osmân b. Muhammed es-Sehâvî el-Kâhîr eş-Şafî, Rebîülevvel 831'de (Aralık 1427) Kahire'de Şeyhülislâm el-Bulkînî'nin Medresesi'nin yakınındaki Bahâüddîn Mahallesi'nde doğmuştur.^[72] İshâ b. Ahmed el-Kâhîri, Ahmed el-Ezherî ve Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Darîr gibi hocalardan dersler almış olan es-Sehâvî, küçük yaşlardan itibaren İbn Hacer el-Askalânî'nin ilim meclislerine katılmış ve ondan en fazla istifade edenlerden birisi olmuştur.

es-Sehâvî, Dimyat'a yapmış olduğu yolculukta burada bazı muhaddislerin rivayetlerini dinlemiştir. O, annesi ile birlikte 856/1452 yılında çıktığı hac yolculuğu sırasında uğradığı Halep, Dımaşk, Halil ve Nablus şehirlerindeki âlimlerden de faydalanmıştır.^[73] Hocası Şerefüddîn el-Münâvî aracılığıyla tarikata intisab eden es-Sehâvî, Mekke'de Takıyyüddîn b. Fehd, Ebü'l-Feth İbnü'l-Merâğî ve Burhânüddîn ez-Zemzemî gibi âlimlerle görüşmüştür.^[74] 400'den fazla hocadan ilim tahsil ettiğini belirten es-Sehâvî, hocalarının büyük bir kısmını *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı eserinde

[69] es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt I, s. 20.

[70] el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânim*, el-Câsir, s. 113.

[71] el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânim*, el-Câsir, s. 143, 169, 213.

[72] es-Sehâvî, *ed-Dav'u*, Cilt VIII, s. 2.

[73] es-Sehâvî, *ed-Dav'u*, Cilt VIII, s. 7.

[74] Tomar Cengiz, "Sehâvî", *DİA*, Cilt XXXVI, s. 313-316.

zikretmiştir.^[75] es-Sehâvî'nin talebeleri arasında Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî, Hasen et-Tulûn, el-Huncî, İbn Abdüsselâm el-Menûfî, İzzüddîn Abdülazîz b. Ömer b. Muhammed b. Fehd (v. 922/1517), İbn Kâsım el-Ğazzî ve İbnü'l-Ke-rekî gibi âlimler yer almaktadır. es-Sehâvî'nin vefat tarihi hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte 28 Şaban 902'de (1 Mayıs 1497) Medine'de vefat ettiği görüşü yaygın olarak kabul edilmiştir.^[76]

Tarih ve hadis başta olmak üzere birçok değişik ilme ait 200'e yakın na-dide eser ortaya koymuş olan es-Sehâvî'nin eserlerinden bazıları şöyle sı-ralanabilir: *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, *el-İlân bi't-tevbîh limen zemme't-târîh*, *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-sülûk*, *Buğyetü'l-'ulemâ ve'r-ruvât*, *Rü-chânü'l-kiffe fî beyâni nübzetin min ahbâri ehli's-suffe*, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-kar-ni't-tâsi'*, *el-Fahrü'l-mütevâlî limen intesebe ile'n-Nebî mine'l-huddâm ve'l-mevâlî*, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, *el-Menhelü'l-'azbü'r-ravî fî tercemeti kutbi'evliyâ en-Nevevî*, *Târihu'l-kebîr*, *Târihu'l-muhit*, *Büldâniy-yât*, *Kitâbü'l-Ğâye fî şerhil-Hidâye fî ilmi'r-rivâye*, *el-İzâh ve't-tebyîn bi-mes'e-leti't-telkîn*, *el-İbtihâc bi-ekzârî müsâfiri'l-hac*, *İsticlâbü irtikâ'il-ğuref bi-hubbi akrabâ'ir-Rasûl ve zevi's-şeref*, *el-Cevâhirü'l-mecmû'a ve'n-nevâdirü'l-mesmû'a*, *el-Kavlü'l-bedî' fî's-salâti 'ale'l-habibi's-şefî'*, *Umdetü'l-muhtâc fî hükmi satranc ve el-Ecvibetü'd-Dimyâtiyye*.^[77]

Esad Trabzonî el-Hüseyn'in destekleriyle 1979 yılında 3 cilt halinde ba-sılan *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*,^[78] 1993 yılında Dârü'l-Kütü-bi'l-İlmiyye tarafından ikinci kez basılmıştır.

es-Sehâvî, eserinin telif edilmesi sadedinde, Medine şehir ehlinin bereke-tinden, salih insanların anılmasından doğan rahmetten istifade etmek ve “kişi sevdiği ile beraberdir” hadisinin masadakına nail olmak gibi gerek-çeler ileri sürmüştür. O, bu eserin telifi ile ilgili bir başka gerekçe olarak, Bağdat, Şam ve Mısır ile ilgili müstakil eserler telif edilmiş olduğu halde, Medine ile ilgili kapsamlı ve eksiksiz bir eserin telif edilmemiş olmasını zikretmiştir.^[79] Ayrıca o, Medine'de ikamet eden meşhur kişileri kapsam-lıca ele alan bir eserin olmamasından da yakınmıştır. el-Firûzâbâdî'nin *el-Meğânimü'l-mütâbe fî me'âlîmi Tâbe'sinin* altıncı babını oluşturan “Medi-

[75] es-Sehâvî, *ed-Dav'u*, Cilt VIII, s. 2-14.

[76] Cengiz, “Sehâvî”, *DİA*, Cilt XXXVI, s. 313-316.

[77] es-Sehâvî'nin hayatı ve eserleri için bkz. *ed-Dav'u*, Cilt VIII, s. 1-19; ez-Ziriklî, s. 194-195; Cengiz, “Sehâvî”, *DİA*, Cilt XXXVI, s. 313-316.

[78] es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, 3 cilt, Kahire, Matbaatü Dâru Neş-ri's-Sekâfe, 1979.

[79] es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt I, s. 19.

ne’de ikamet etmiş meşhur zatlar” bölümünü yeterli görmemiş olan es-Sehâvî, Abdullâh b. Cemâlüddîn Muhammed el-Metarî’nin aynı konudaki *el-İlân bi-men dahale’l-Medîne mine’l-a’lâm* adlı eserini ise bulamadığını ve bu nedenle ondan istifade edemediğini itiraf etmiştir.^[80]

es-Sehâvî, eserine Medinelileri aldığı gibi, Medineli olmasa da orada bir süreliğine ders vermiş; hadis nakletmiş veya iftâ görevini yerine getirmiş kişiler ile Medine’ye ayak basmamış, ancak oraya hizmetlerde bulunan yöneticileri de zikretmiştir. O, eserinde çokça methettiği ve bu daldaki en esaslı eser olduğunu dile getirdiği es-Semhûdî’nin *Vefâ’sını* da zikretmiştir.^[81]

Eserin mukaddimeden sonra giriş kısmı denilebilecek bölümünde (s. 17-98) Hz. Peygamber’in hayatı, Mescid-i Nebevî’nin yapılışı, uzunluk ve genişliği, kapıları, mihrâbları, isim isim imam ve müezzinleri, dört mezheb kadıları, mefruşat görevlileri ve sair hizmetçileri anlatılmıştır. Ayrıca es-Sehâvî, bu bölümde Medine’nin kuyularını, sayısını 51’e çıkardığı Medine’nin mescitlerini, Bakî mezarlığını, Medine kuşatmalarını ve Medine valilerini/emirlerini ele almıştır.^[82]

Asıl bölümde Medine’de -çok az bir müddet de olsa- ikâmet etmiş sahâbe, tabiîn ve diğer büyük zatlar alfabetik bir sıraya göre ve kısaca tanıtılmıştır. Mevcut haliyle eser, Ebü’l-Lahm el-Ğıfari’nin biyografisiyle başlamış ve Muhammed b. Mübarek el-Konstantinî’nin biyografisiyle sona ermiş görünmektedir. Eserde, toplam 4091 önemli ve saygın kişi ele alınmıştır. Bu haliyle eserde isimleri “mim” harfiyle başlayanlardan sonrası yoktur.^[83]

es-Sehâvî, eserinde yer verdiği şahısların nesepleri, evlatları, nerelerde ikâmet ettikleri, nerelere yolculuk yaptıkları, önemli hangi olaylara katıldıkları ve neler yaptıkları, rivayette buldukları kimseler ile kendilerinden rivayette bulunanları, cerh ve ta’dil âlimlerinin onlar hakkındaki görüşleri ve vefatları gibi hususları kaydetmiştir. Bu özellikleri ile eser, şahıslar üzerine yoğunlaşmış şehir ve bölge tarihi eserleri arasında değerlendirilebilir.

Hadis ve şiirlerin sıklıkla yer aldığı eserde, seyahatnâmeler, cerh ve ta’dil eserleri, tabakât ve terâcimlerden de istifade edilmiştir. es-Sehâvî, eserde anılan bazı şahıslara dair kendi duydukları ve gördüklerini de kaydetmiştir. Eserde ismi geçen kaynak niteliğindeki belli başlı bazı âlimleri şöyle sıralayabiliriz: İmâm Mâlik, İbn İshâk, Mûsâ b. Ukbe, Sa’îd b. el-Müseyyib,

[80] Bu eser bugün için kayıptır. Eser için bkz. es-Sehâvî, *el-İlân*, s. 275.

[81] es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt I, s. 21.

[82] es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt I, s. 17-98.

[83] es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 722; es-Sehâvî, *el-İlân* adlı eserinde, bu eserini tamamlamamış olduğuna işaret etmiştir. *el-İlân*, s. 275.

ez-Zübeyr b. Bekkâr, İbn Zebâle, el-Vâkıdî, İmâm eş-Şafî, İmâm el-Buhârî, İmâm Müslim, İbn Hibbân, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hümâm es-San'ânî el-Himyerî (v. 211/826-827), İbn Sa'd, Alî b. el-Medenî (v. 234/848-9), Yahyâ b. Ma'in, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî (v. 264/878), Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre el-Hakîm et-Tirmizî (v. 280/893), Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şü'ayb b. Alî el-Horâsânî en-Nesâî (v. 303/915-916), el-Fellâs, el-Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Mende, Ebû Ca'fer el-Ukaylî (v. 322/934), İbn Ebî Hâtim Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (v. 327/938), İbn Asâkir ed-Dımaşkî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed el-Lahmî et-Taberânî (v. 360/971), Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (v. 365/976), İbn Şâhîn, ed-Dârekutnî, İbn Mâce, Ebû Ömer Ahmed b. Hârûn, Ebû Nu'aym el-İsbahânî, el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Herevî (v. 434/1042), el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferâ el-Beğavî (v. 516/1122), İbn Abdilber, İbnü'l-Kattân, İbnü'n-Neccâr, el-Makrîzî, el-Mizzî, İbn Hacer el-Askalânî, ez-Zehebî, Bedrüddîn İbn Ferhûn, el-Fîrûzâbâdî ve Takıyyüddîn el-Fâsî.

10. es-Semhûdî'nin *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ'sı*

Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen Alî es-Semhûdî,^[84] 844 yılı Safer/1440 yılı Temmuz ayında Mısır'ın güney bölgesinde Nil nehrinin batısında bulunan Firşavt köyüne komşu Semhûd köyünde doğmuştur. es-Semhûdî, bazı kaynaklarda soyu Hz. Hasan'a ulaştığından “eş-Şerîf” ve “es-Seyyîd” unvanlarıyla da anılmıştır.^[85]

Çocukluğunu doğduğu yer olan Semhûd'ta geçiren es-Semhûdî, ilk hocası olan babasının yanında bazı temel eserleri okumuştur. Kahire'de Şerefüddîn el-Münâvî, Celâlüddîn el-Mahallî, Şeyhülislâm el-Hâfız Zeynüddîn Ebû Yahyâ Zekeriyâ, eş-Şemsü'l-Bâmî, en-Necm b. Kâdî Aclûn, eş-Şems eş-Şirvânî, Alemüddîn el-Bulkînî, es-Sa'd b. ed-Dîrî, eş-Şihâb eş-Şâremsahî, Ahmed b. İsmâil el-İbşîti ve Ebü'l-Ferec el-Merâğî gibi âlimlerden dersler almıştır. Çok erken yaşlardan itibaren ders ve fetva vermeye başlayan es-Semhûdî, bir süre sonra Kahire'nin Şafî fikhındaki saygın âlimlerinden birisi haline gelmiştir. Hac farizasını eda ettikten sonra 873/1468 yılında henüz 29 yaşındayken Medine'ye gidip yerleşen es-Semhûdî, hayatının geriye kalan kısmını orada geçirmiştir.^[86]

[84] es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 280, Cilt IV, s. 251.

[85] es-Semhûdî'nin Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği de ileri sürülmüştür. Bkz. Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsine men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Kahire, 1348, Cilt II, s. 470.

[86] Bkz. es-Sehâvî, *ed-Dav*, Cilt V, s. 246.

es-Semhûdî, geniş malvarlığına sahip olduğu halde ticaret yapıp bizzat kendi elleriyle çalışmaktan yüksünmemiştir. Onun bazen Medine emiri için çalıştığı bile vaki olmuştur. Geride bazı ev, hurmalık, çiftlik, arazi ve bahçeler bırakan es-Semhûdî'nin vefat anında evli olmaması ve önceki üç evliliğinden hiçbir çocuğunun bulunmamasından dolayı bütün serveti Semhûd'ta yaşayan üç kardeşine miras kalmıştır. Sonraları Medine'ye yerleşen Âl-i Semhûd şehrin önemli ailelerinden birisi haline gelmiştir.

Bütün ömrünü ilim ve ibadetle geçiren es-Semhûdî, ilmî eser toplama ve telif etme hususlarında gayet azimliydi. İlmî araştırma ve tartışmalarda ikna kabiliyeti yüksek olan es-Semhûdî; fıkıh, fıkıh usûlü, akaid, hadis ve tarih ilimlerinde derin bir ilim sahibi olup bu dallarda önemli eserler telif etmiştir. Şafî mezhebine mensup olan es-Semhûdî, Medine'de bulunduğu süre içinde bu mezhebin fetva makamı olmuştur.

es-Semhûdî, üç günlük bir hastalıktan sonra 18 Zilkade 911 (12 Nisan 1506) Perşembe günü sabah vakitlerinde Medine'de vefat etmiştir. Ravza-i Şerîf'te ikindi namazını müteakip cenaze namazı kılınan es-Semhûdî, Bakî mezarlığına defnedilmiştir. Kabri, Hz. Peygamber'in oğlu Seyyid İbrahim ile İmam Malik'in kabirleri arasında bulunmaktadır.^[87]

es-Semhûdî, birçok ilim dalında eser vermiş bir İslâm alimidir. Bazıları basılmış diğer bazıları da henüz yazma halinde olan es-Semhûdî'nin telifatına şöyle örnekler verilebilir: *el-İkdü'l-ferîd fî ahkâmî't-taklîd*, *el-İfsâh fî şerhi'l-Îzâh fî menâsiki'l-hac*, *Tayyibü'l-keîâm bi-fevâidi's-selâm*, *Mesâbihu'l-kıyâm fî şehri's-siyâm*, *el-Ğummâz ale'l-lümmâz fî'l-ehâdisi'l-mevzû'ât*, *Tahkiku'l-makâle fî umûmi'r-risâle*, *el-Muharrer fî ta'yîni't-talâk*, *el-Fetâvâ*, *Risâletün fî şürûti/mesâili'l-imâm ve'l-meshûk*, *Mes'eletü fûrişî'l-büsüti'l-menkûşe ve Cevâhirü'l-ikdeyn fî fazli's-şerefeyn şerefi'l-ilmî'l-celî ve'n-nesebi'l-alî*.

es-Semhûdî'nin eserleri içinde Medine tarihine dair eserlerinin ayrı bir yeri vardır. O, bu alanda 5 eser kaleme almıştır: *İktidâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, *İktidâ'nın özeti Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, *Vefâ'nın özeti Hulâsatü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, *Zirvetü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, *en-Nasihatü'l-vâcibetü'l-kabûl fî beyâni mevdi'i minberi'r-Rasûl*. Bubeş eserden ilki yanmış sonuncu ise şu an için kayıptır.^[88]

Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ sekiz bab ve seksen dokuz fasıl içermek-

[87] es-Semhûdî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkâdir b. Seyh b. Abdillâh el-Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-âşir*, thk. Ahmed Hâlû vd., Beyrut, Dâru Sâdir, 2001, s. 94-98; İbnü'l-İmâd, Cilt X, s. 73-74; es-Sehâvî, *ed-Dav*, Cilt V, s. 245-248; es-Sehâvî, *Tuhfe*, Cilt II, s. 280-285; ez-Ziriklî, Cilt IV, s. 307; Kâtip Çelebi, Cilt II, s. 2016; el-Bağdâdî, *Hediyye*, Cilt I, s. 740; Barca, s. 33-87.

[88] Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Barca, s. 72-87.

tedir. Birinci babta Medine'nin isimleri; ikinci babta onun faziletleri ve tarihsel süreçteki gelişimi; üçüncü babta hicretten önce ve hicret yıllarında Medine sakinleri ele alınmıştır. Dördüncü babta Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber'in evi, bu ikisinin çevresindeki diğer yerleşim alanları, Medine pazarı, muhacirlerin evleri; beşinci babta Hz. Peygamber'in bayram namazgâhı, Medine'nin diğer mescitleri, Bakî mezarlığı, buraya defnedilen meşhur şahsiyetlerin kabirleri ve Uhud dağı ile orada şehit olanlar; altıncı babta Medine'nin bereketli kuyuları, Hz. Peygamber'e nisbet edilen kaynak suları, ağaçlık ve hurmalıklar ile onun sefer ve gazvelerinde namaz kıldığı mescitler; yedinci babta Medine'deki vadi, dağ, tepe, koru vb. yerler ele alınmıştır. Son bab olan sekizinci babta ise delilleriyle Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin önemi ve adabı genişçe anlatılmıştır.^[89]

Eserin başında oldukça ayrıntılı olarak eserin içindekileri aktarılmıştır. Kendi gözlem, tesbit, tanıklıkları, değerlendirme, eleştiri ve ölçümlerine sıklıkla yer veren es-Semhûdî, gerektiğince izlediği yöneme dair açıklamalarda da bulunmuş. Eseri Medine tarihi kapsamında değerlendirilebilecek birkaç husus hariç hemen hemen her konuya değinmiştir. *Vefâ*'da tefsir, kelam, akaid, hadis, siyer/meğâzî, fıkıh, lügat, tarih, ensâb, tabakât, coğrafya, seyahatname, fezâil, edeb ve tasavvuf konulu 200'ü aşkın kaynaktan istifade edilmiştir.^[90]

Vefâ'da önceki Medine tarihi eserlerindeki bazı yanlış bilgiler düzeltilmiş ve Medine'ye dair onlarda olmayan bazı yeni bilgiler verilmiştir. Bu yüzden *Vefâ*'dan sonra Medine'ye dair yazılmış ve ondan istifade etmemiş bir Medine tarihi eseri neredeyse yok gibidir. Örneğin h. X. yüzyıl âlimlerinden Ahmed İbn Abdülhamîd el-Abbâsî *Umdetü'l-ahbâr fî Medîneti'l-Muhtâr* adlı Medine tarihi eserinde *Vefâ*'dan oldukça istifade etmiştir.^[91] Sadece tarihçiler değil, değişik alanlarda mutahassis olan başka birçok İslâm âlimi de, gerek gördükleri yerde eserlerinde *Vefâ*'dan yararlanmış ve onu kaynak olarak kullanmışlardır.^[92]

[89] es-Semhûdî, *Vefâ* (es-Sâmerrâî), Cilt I, s. 52-60.

[90] Geniş bilgi için bkz. Barca, s. 91-205.

[91] Ahmed İbn Abdülhamîd el-Abbâsî, *Umdetü'l-ahbâr fî medîneti'l-Muhtâr*, thk, Muhammed et-Tayyîb el-Ensârî, İskenderiye, Mektebetü ve Matbaatü's-Şeymâ, trz, s. 239, 241, 242, 246, 252, 256.

[92] Örnek için bkz. es-Semhûdî, *Vefâ* (es-Sâmerrâî), Cilt I, s. 99; Muhammed b. Abdülbakî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhü'z-Zürkânî alâ Muvattâi'l-İmâm Mâlik*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411, Cilt IV, s. 293; Zeynüddîn Abdurraûf b. Tâci'l-Arifin el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 6 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, Cilt I, 57, 58, 124, 239, 240, Cilt II, s. 243, Cilt IV, s. 496, Cilt V, s. 516, Cilt VI, s. 66.

SONUÇ

Medine tarihine dair ilk kitap sayılabilecek İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne*'si ile İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere'si* büyük oranda rivayetlerden meydana gelmektedirler. Her iki eserin bir diğer ortak özelliği ise kaynak eserlere ve müelliflerin kendi yorumlarına yer vermemiş olmalarıdır. Bu alanda günümüze ulaşan ilk müstakil ve kapsamlı eser olma unvanını taşıyan İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere'si*; nisbeten Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve Hz. Osman Medine'sinde yaşanan siyasi olaylara ağırlık vermiştir.

el-Hâfız İbnü'n-Neccâr *ed-Dürretü's-semîne fi târîhi'l-Medîne* adlı eserinde, çoğunlukla bölüm ve konu sonlarında kendi yorumlarını, tercihlerini ve mekân-yerleşim yerleri ile ilgili bilgi ve gözlemlerini, fikhî hususlarda her dört mezhebin görüşlerini aktarmıştır. Ayrıca eserde, kendisinden istifa edilmiş kaynak eserlere yer verilmiştir. Büyük oranda İbnü'n-Neccâr'dan etkilenen Cemâlüddîn el-Metarî, *et-Tarîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dâri'l-hicre*'sinde genelde senede çok önem vermiş ve hadislerin senetlerini tam olarak zikretmeye azami gayret göstermiştir. Ancak el-Metarî, İbnü'n-Neccâr'ın aksine Medine'nin İslâm öncesi tarihi, fethi ve Uhud şehitlerinin ismi gibi hususlara eserinde yer vermemiştir.

Bedrüddîn İbn Ferhûn'ün *Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir*'i Medine'li veya Medine'de yaşamış *şeyhülhuddâm* ve *huddâm* gibi önemli ve salih zevatı konu edinmiştir.

el-Mercânî'nin 200'den fazla eserden istifade ederek kaleme aldığı *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târîhi hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr* eseri ise Medine'nin doğal, tabii ve dini mekanlarına yoğunlaşmış olması itibarı ile kendisinden önce telif edilmiş olan İbnü'n-Neccâr ve el-Metarî'nin eserlerine benzemektedir. Ancak el-Mercânî, diğer Medine tarihi müelliflerinden farklı olarak Medine'nin ilk sakinlerini ele alırken “ilkler” diye bir başlık açarak Hz. Âdem'den başlayarak tarihteki “ilkleri” ele almıştır. Bunun yanı sıra el-Mercânî eserinde, Medine tarihine dair eserlerde alışkın olunmayan bir şekilde “Hz. Peygamber'in isimleri” diye bir alt başlık altında yüzlerce değişik kaynaktan Hz. Peygamber'e ait isimleri zikretmiştir.

el-Merâğî, *Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre* adlı eserini İbnü'n-Neccâr ve el-Metarî'nin eserlerinden istifade ederek telif etmiştir. el-Merâğî, el-Metarî'nin aksine eserinde hadis senetlerini elinden geldikçe kısaltma yoluna gitmiştir.

el-Firûzâbâdî *el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlimi Tâbe*'sinde kendisinden önceki İbnü'n-Neccâr, el-Metarî ve el-Merâğî gibi Medine'nin doğal, tarihi

ve tabii mekanlarına ağırlık vermiştir. Ancak bununla beraber *el-Meğâni-mü'l-mütâbe fi me'âlîmi Tâbe*'de Medineli tanınmış kişilere de yer verilmiştir.

el-Akşehrî'nin *er-Ravzatü'l-firdevsiyye fî târihi'l-Medîne ve terâcimi men düfîne bi'l-Bakî*'si, ağırlıklı olarak şahıs biyografilerinden oluşmuştur. Onun ele aldığı şahıslar ise Medine'de vefat edip de Bakî mezarlığına defnedilenlerdir.

es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-şerîfe*'sinde İbn Ferhûn ve el-Akşehrî gibi Medine'de yaşamış önemli şahıslara yoğunlaşmıştır. Bitirilmediği veya eksik olduğu sanılan eldeki bu eserde toplam 4091 önemli ve saygın kişi ele alınmıştır.

es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*'da İbnü'n-Neccar, el-Metarî, el-Merâğî ve el-Fîrûzâbâdî gibi Medine'nin doğal, tarihi ve tabii mekanlarına yoğunlaşmıştır. Ancak o, eserinin kaynaklarından da anlaşıldığı üzere kendisinden önce telif edilmiş olan -es-Sehâvî'nin *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-şerîfe*'si hariç- bütün klasik eserlerden istifade etmiş ve etkilenmiştir. Onun eseri, öncekilerin bir toplamı olduğu gibi onlardaki bazı kısımların eleştirisini, onların bazı yanlışlarının tashihini de içermektedir. es-Semhûdî, sözkonusu bu eserde Medine'ye ait kendi tasvirlerine ve yine kendi ölçüm, değerlendirme ve tanıklıklarına da yer vermiştir.

Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ, Medine hususunda birçok farklı ilim dalına ait eser için kaynak olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bütün bu özelliklerinin yanında *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, bugün için kayıp olan Yahyâ b. el-Hasen b. Ca'fer el-Alevî el-Ubeydî el-Medenî'nin (v. 277/890) *Ahbârü'l-Medîne*, İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne*, Kutbüddîn el-Kastallânî'nin *Urvetü't-tevsîk fi'n-nâri ve'l-harîk*, Razîn el-Abderî'nin *Ahbâru dâri'l-hicre*, ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Akîk ve Ahbâruha*, *Ahbârü'l-Medîne* ve Ebû Abdillâh İbn Mazhar Muhammed b. Ahmed el-Esedî'nin (v. 893/1487-1488) *Kitâbü'l-Menâsik* gibi bazı eserlerin de kendisi aracılığıyla bilindiği ve içerikleri konusunda malumat sahibi olunduğu bir eser olma özelliğine de sahiptir.

KAYNAKÇA

- Avâtif bintü Muhammed, “İbnü'n-Neccâr ve Kitâbuhu ed-Dürretü's-semîne”, *Ebhâsün ve nedvetü mesâdiri târîhi'l-Medîneti'l-münevvere mine'l-karni'l-evvel ile'l-karni't-tâsi' el-hicrî, Silsiletü İsdârâti'l-Kürsiyyi'l-Emîr Selmân b. Abdülazîz Âl-i Sü'ûd*, S. 1, 1435.
- Avvâcî, Muhammed b. Muhammed *Nemâzicün min merviyâti'İmâm Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî 'ani'l-Medîne el-menkületi fî kitâbi's-siyer ve't-târîh*, Medine, Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye Es-nâe'n-Neşr, 1435.
- el-Ayderûs, Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdillâh, *en-Nürü's-sâfir an ahhârî'l-karni'l-âşîr*, thk. Ahmed Hâlû vd., Beyrut: Dâru Sâdır, 2001.
- Barca, İbrahim, *es-Semhûdî ve Medîne Tarihi*, İstanbul, Siyer Yayınları, 2016.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, trc. Abdülhalim en-Neccâr, 5. Basakı, 6 cilt, Kahire: Dârü'l-Me'ârif, trz..
- Cengiz, Tomar, “Sehâvî”, *DİA*, Cilt 36, s. 313-316.
- Çetin, Osman, “İbn Zebâle”, *DİA*, Cilt 20, s. 458.
- Ebü'l-Abbâs Seyyîdî, Ahmed b. Ammâr, *Nihletü'l-İlebîb bi-ahbârî'r-rihle ile'l-Habîb*, Cezayir, Matbaatü Fontane, 1902.
- ed-Dımaşkî, Cemâlüddîn el-Kâsım, *Rihletü ile'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Muhammed b. en-Nâsr el-Acmî, Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008.
- el-Abbâsî, Ahmed İbn Abdülhamîd *Umdetü'l-ahbâr fî medîneti'l-Muhtâr*, thk, Muhammed et-Tayyîb el-Ensârî, İskenderiye: Mektebetü ve Matbaatü's-Şeymâ, trz..
- el-Bağdâdî, İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951.
- el-Berzencî, es-Seyyîd Ca'fer b. İsmâîl *Nüzhetü'n-nâzirîn fî mescidi Seyyîdi'l-evvelîn ve'l-âhirîn*, Kahire, el-Mektebetü'l-Cedîde, 1964.
- el-Firûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yak'ûb b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam, trz.; *el-Meğânimü'l-mütâbe fî me'âlîmi Tâbe*, Medine, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevvere, 1423; *el-Meğânimü'l-mütâbe fî me'âlîmi Tâbe Kısmü'l-mevâdi'*, thk. Hamed el-Câsir (Mukaddime ayn harfi); *el-Meğânimü'l-mütâbe fî me'âlîmi Tâbe*, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Mahtûtâ no.1560.
- el-Mercânî, eş-Şeyh Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi dâri hicreti'n-Nebiyi'l-muhtâr*, thk. Muhammed Abdülvehhâb Fazl, 2 cilt, Kahire: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

- el-Metarî, Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed, *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicretü min me'âlimi dâri'l-hicreti*, thk. Süleymân er-Ruhaylî, Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 2005.
- el-Münâvî, Zeynüddîn Abdurraûf b. Tâci'l-Arifîn, *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, 6 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- el-Müneccim, İshâk b. el-Hüseyn, *Âkâmü'l-mercân fi zikri'l-medâini'l-meşhûre fi külli mekân*, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1408.
- es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh Zeynüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Kâhirî eş-Şafî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târihi'l-Medîneti's-şerîfe*, 2 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993; *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târihi'l-Medîneti's-şerîfe*, 3 cilt, Kahire, Matbaatü Dâru Neşri's-Sekâfe, 1979; *el-İlân bi't-tevbih limen zemme't-târih*, thk. Franz Rüzensal, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, trz.; *ed-Dav'u'l-lâmî li ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut, Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, trz..
- es-Semhûdî, Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed el-Hasenî eş-Şafî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Kâsım es-Sâmerrâi, Cidde: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2011.
- eş-Şerefî, Alî, "Ahbârü'l-Medîne/İbn Zebâle", *Mevsû'atü Mekkete'l-mükerrreme ve'l-Medîneti'l-münevvere*, 1. Baskı, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî Esnâe'n-Neşr, 2007.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsine men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Kahire: 1348.
- ez-Ziriklî, Ebü Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002.
- ez-Ziriklî, Ebü Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002.
- ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbakî b. Yûsuf, *Şerhü'z-Zürkânî alâ Muvat-tâi'l-İmâm Mâlik*, 4 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- Fayda, Mustafa "İbn Şebbe", *DİA*, Cilt 20, s. 371-372.
- İbn Ferhûn el-Mâlikî, Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ferhûn, *Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'zîyetü'l-mücâvir*, thk. Hüseyin Muhammed Alî Şükri, Beyrut: Dârü'l-Medîne, 1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, 4 cilt, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1993; *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-umr*, thk. Hasen Habeşi, Kahire, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Zeyd Abîde b. Rayta en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'n-nebeviyye*, thk. Fehim Muhammed Şeltût, 4 cilt, Cidde: 1979.
- İbn Zebâle, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hasen b. Zebâle el-Mahzûmî el-Medenî, *Ahbârü'l-Medîne*, thk. Salâh Abdülazîz Zeyn es-Selâme, Medine, Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevvere, 2003.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb, thk. Mahmûd Arnâvût, 10 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'n-Neccâr, el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Hasen b. Hibetillâh b. Mehâsin, *ed-Dürretü's-semîne fî târihi'l-Medîne*, thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb, Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1995.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l- Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüdi b. Alî b. Zeynü'l-Abidîn, 2 cilt, Tahran: 1971.
- İbnü'z-Ziyâ, Muhammed b. Ahmed b. ez-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-Kabri's-şerîf*, thk. Alâ İbrâhim, Eymen Nasr, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İzzüddîn İbn Fehd, Abdülazîz b. Ömer b. Muhammed b. Fehd, *Ğâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanati'l-Beledi'l-harâm*, thk. Fehîm Muhammed Şaltût, Cidde: Dârü'l-Medenî, 1986.
- Kâtip Çelebi, Mustafa, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trz..
- Kılıç, Hulusi, "el-Fîrûzâbâdi", *DİA*, Cilt 13, s. 142-145.
- Nûr, Yâser Ahmed *Min mesâdiri'l-Medîneti'l-mefkûde Kitâbi nesebi'l-ensâr li-Abdillâh b. Muhammed el-Kaddâh*, Medine, Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye Esnâe'n-Neşr, 1435.
- Sezgin, Fuad, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Sü'ûd el-İslâmiyye, 1991.
- Sönmez, Mehmet Alî, "İbn Ferhûn", *DİA*, Cilt 19, s. 492.
- Şihâbüddîn el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'z-züvvâr ilâ kabri'n-Nebiyyi'l-muhtâr*, thk. es-Seyyid Ebû Âmme, Tantâ, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1992.
- Tâcüddîn es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 10 cilt, Kahire, trz..

Taşköprizâde, Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde*, Beyrut: Dâ-rü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Zeynüddîn el-Merâğî, Ebû Muhammed Ebû Bekir b. el-Hüseyin b. Ömer, *Tahkîku'n-nusra bi-telhîsi me'âlimi dâri'l-hicre*, 1. Baskı, thk. Abdullâh b. Abdurrahîm b. Useylân, Riyad: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye Esnâe'n-Neşr, 2002.

